

6. Франкл В. Человек в поисках смысла: сборник / В. Франкл; [общ. ред. Л.Я. Гозмана, Д.А. Леонтьева]; пер. с англ. и нем. – М: Прогрес, 1990. – 494 с.
7. Schvarts S.H. Universals in the Content and structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries. In M.Zanna (ed): Advances in experimental social psychology, vol 25. Orlando, FL: Academic, 1992.

Боднарчук Л.

Науковий керівник – доц. Чопик С. В.

ВПЛИВ РОЗВИТКУ САМОСВІДОМОСТІ НА ПРОЯВ СОРОМУ

Сутність, зміст та форми вияву сорому є складною етичною та психологічною проблемою, яка пов'язується з особливостями світосприйняття людини, станом її душі, мотивацією вчинків й самосвідомістю, а також із визначенням пріоритетів у системі суспільних орієнтацій. Сором – це почуття засудження як своєї особистості, вчинків, так і усього, що її стосується. Сором виникає, коли людина зробила щось аморальне щодо уявлень інших людей про добро та зло. Сором тісно пов'язується із почуттям совісті, провини, розглядаючи його структурним елементом моральної самооцінки і самосвідомості особистості загалом. Самосвідомість – це здатність людини усвідомити саму себе, своє "Я", свої потреби, інтереси, цінності, своє буття і його сенс, власну поведінку й переживання.

У своїх дослідженнях до вивчення питання сорому зверталися такі вчені як Е. Еріксон, І. Кон, Г. Кохут, А. Налчаджян, М. Пайнз, Т. Флоренська, М. Якобі та інші.

Мета статті: здійснити теоретичний аналіз феномену сорому як компоненту самосвідомості особистості та показника її розвитку.

Актуальність дослідження. Осмислення і дослідження феномена сорому є важливою частиною в умовах сучасного світу та життєдіяльності суспільства.

М. Якобі вважав, що почуття сорому та вини властиві усім людям і вони мають властивість з'являтися одночасно, тому їх дуже важко розрізнити [8]. Розглядаючи сором і походження самооцінки, М. Якобі стверджує, що «здатність відчувати сором вперше з'являється у зв'язку з усвідомленням того, що «Я» може бути видно ззовні» [8, с.123].

Вина – це емоційний стан, зумовлений усвідомленням власного відступу особистості від своїх переконань, відмовою від відповідальності за дії, що не суперечать загальнолюдським моральним нормам і цінностям [8].

Е. Еріксон визначав, що почуття сорому є ключовим питанням на другому з восьми етапів розвитку людини, який охоплює 1-3 роки. Вчений зауважує, що важливим аспектом цієї фази є «полярність автономії та сорому й сумніву». Це пов'язано з ідеєю про те, що почуття сорому виникає тоді, коли дитина починає розвивати в собі почуття самосвідомості. Е.Еріксон розглядає переживання сорому у дитини як щось близьке до гніву, спрямованого на самого себе, коли дитині не дозволяється розвивати свою автономію і самоконтроль. Сором може виникнути, якщо батьки нетерпеливо, дратівливо і наполегливо роблять за дітей те, що вони можуть зробити самі, або навпаки, коли батьки очікують, що діти зроблять те, чого вони самі зробити ще не можуть [7].

Почуття сорому також стало важливим аспектом Я – психології Г. Кохута. Він розглядав сором як крах самооцінки або «нарцисичну рану», що пов'язана з батьківською неспроможністю уважно та з вдячністю нести відповідальність за свою дитину, ставитись до неї, як до повноцінної людської істоти [9].

М. Пайнз підкреслює важливу соціальну роль почуття сорому й провини: «Сором і провини вчать нас через болісні, але неминучі спроби й помилки, як пристосуватися до соціальної ролі і як впливати на інших людей, щоб вони могли адаптуватися до нас. Ми дізнаємося, коли, як і наскільки бути відкритим для інших, коли необхідно зблизитись, а коли тримати відстань: як не образити когось чи стерпіти біль: скромність, тактовність, соціальна чутливість — усе це вивчається в такий спосіб. Ми навчилися бути людьми, знаючи, що те, що відчуваємо ми, інші також відчувають» [10, с. 35].

Поява сорому вказує на появу самосвідомості в онтогенезі людини, вважає А. Налчаджян [5]. Автор погоджується з Е.Еріксоном [7], який вважає, що сором виникає коли людина розкрита під поглядами інших і знає про це, тобто відбувається гостре усвідомлення свого Я-образу. А. Налчаджян додає, що для виникнення сорому людина повинна думати, що мимовільно розкрила перед іншими інтимні сторони особистості, які потрібно приховувати. Вина, вважає дослідник, виникає в результаті неможливості реалізації ідеального Я індивіда, яке пов'язане з совістю [5].

Поняття сорому дуже близьке до поняття совісті, вважає Т. Флоренська. Між цими поняттями, вказує вчена, дуже тонка різниця: сором – перед іншими за себе (чи за іншого перед кимось, якщо ставиш себе на місце іншого); совість – страждання за іншого через себе. Кожне з цих почуттів здатне стати на місце іншого, це так чи інакше погляд на себе з боку, погляд на себе як іншого, незалежно від власних інтересів [6].

І. Кон вину та сором вважає простими типами соціального контролю, а совість в його поглядах виступає більш складним типом [2].

І. Булах вважає, що сором є виток морального самоусвідомлення зростаючої особистості, найпершою ланкою самоосягнення, це негативне почуття перед іншим за себе. Більш складною формою

моральної самосвідомості є вина, яка виступає як осуд самою особистістю власних дій та вчинків [1].

Почуття сорому переростає у почуття розкаянь, але це не означає, що специфіка почуття сорому ліквідується, а навпаки, на її основі виникає нова форма моральної самооцінки особи, яка і характеризує становлення особистості як такої. Історичний процес вдосконалення форм і рівнів моральної самооцінки не є завершеним, він постійно удосконалюється, що є одним із моментів морального прогресу в суспільстві, та відбуватиметься й надалі. Сором зовнішньо проявляє себе як емоція, але зміст його становить моральне почуття усвідомлення страху суспільної ганьби. Немає поняття "почуття совісті", а є поняття совісті, зміст якого виявляється у людини через почуття морального задоволення, розкаянь та совісті [3].

Процес розвитку моральної самооцінки пов'язаний зі зміною причин виникнення почуттів сорому і розкаянь (мук) совісті: спочатку через безпосередню дію ззовні на людину (у почутті сорому), а потім через самосвідомість індивіда (в почутті розкаянь совісті). Для початкового рівня формування моральної самооцінки головним було звільнення від впливу колективної самооцінки і перехід до її більш індивідуальних форм. Почуття сорому у сучасних умовах дуже часто виникає у людей разом із почуттями збентеження, ніяковиння і страху [3].

Ознаки почуття сорому виражаються у таких фізіологічних проявах, як почервоніння шкіри та зміни кров'яного тиску. Почуття сорому виражає низьку форму негативного, засуджуючого морального почуття, виникнення якого пов'язане з початком людських взаємин у суспільстві. У жодній з тварин немає такого самозасуджуючого, почуття, як у людей, хоча є емоції страху, гніву та ін.

Становлення почуття сорому стало першою ознакою відмінності людини від тварини на тій підставі, що тварини не мають сорому. Усвідомлення людиною своєї відмінності від тварини пов'язане із здатністю соромитися своєї тваринності. Феномен сорому свідчить, що людина бачить себе істотою вищою, ніж її природне, тілесно-матеріальне єство [4].

Сором завжди є причинно обумовленим, і це не є вираженням ізольованого "Я", а наслідком впливу моральних взаємин у суспільстві на особистість, її моральну самооцінку. Сором виражає інтереси не тільки суспільства, а й окремої людини, оскільки захищає її від морального падіння. Це властиво всім поняттям моралі: обов'язку, честі, совісті. Почуття сорому виникає при порушенні міри у взаєминах особистості й суспільства. Для своєї реалізації почуття вимагають або морально позитивної, або морально негативної оцінки. Сором, з одного боку, морально засуджує почуття, що виникає внаслідок здійснення особою аморального вчинку, а з іншого – є стимулом, поштовхом розвитку морально-творчого потенціалу внутрішнього світу людини. Сором передусім є наслідком дії на людину того об'єктивного світу, в якому вона живе. Він наділений не тільки оцінюючим, а й нормативним характером. Нормативність сорому полягає у наявності наказу не здійснювати недозволеного. Сором у цьому сенсі є бар'єром, що припиняє дію почуття задоволення за наявності почуття провини. Сором заважає людині виконати негідний вчинок, адже це порушує вимоги суспільства. В цьому випадку моральна свідомість перемагає бажання [3].

Соромно буває не тільки за себе, але й за інших. Соромитися за своїх близьких, якщо їхня поведінка має неадекватний характер, дитина здатна з молодшого шкільного віку. Розуміти, від чого іншому буває соромно, дитина може вже у 5 років. Емоція сорому сприяє розвитку самосвідомості і самоконтролю. Уникання емоції сорому допомагає чинити так, щоб зберегти самоповагу [4].

Висновки. Почуття сорому є невід'ємною частиною людської життєдіяльності. Прояв сорому у людини може відбуватись як за непередбачувані дії, так і за події та вчинки які здаються їй цілком нормальними. Почуття сорому властиве лише людям, що свідчить про належність його до вищих форм свідомості. Сором може проявлятися як на фізіологічному, так і на психологічному рівні і впливати на особистість вцілому. Сором тісно пов'язаний із моральною самооцінкою особистості, є показником розвитку її самосвідомості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булах І. С. Психологія особистісного зростання підлітка: Монографія / І. С. Булах – Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2003. – 338 с.
2. В поисках себя: Личность и ее самосознание / И. С. Кон – Москва: Политиздат, 1984. – 195 с.
3. Матюшин Г. Г. Стыд и совесть как формы моральной самооценки / Г. Г. Матюшин.-М.:Изд-во МГОПУ, НОУ, 1998. – 324с.
4. Проблеми розвитку та корекція емоційної сфери молодшого школяра / Упоряд. О. А. Атемасова. – Х.: Видавництво «Ранок», 2010. – 176 с.
5. Психология самосознания. Хрестоматия. – Ред.-сост. Д. Я. Райгородский. – Самара: Изд Дом „Бахрах”, 2000. – 672 с.
6. Флоренская Т. А. Я – против „Я” / Т. А. Флоренская. – Москва: Знание, 1985. – 80 с.
7. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер – 3-е изд. – СПб.: Питер, 2007. – 607 с.
8. Якоби М. Стыд и истоки самоуважения / М. Якоби. – Москва: Институт аналитической психологии, 2001.– 249 с.
9. Kohut H. The Analysis of the Self. — International Universities Press, 1971.
10. Pines M. The universality of shame: a psychoanalytic approach // British Journal of Psychotherapy. — 1995.

Батовська О.

Науковий керівник – проф. Кодлюк Я. П.